

Satele din Transilvania în contextul crizei complexe de la începutul secolului al XVII-lea (Domeniul Almașu Mare la 1603)

Șarolta Solcan

Keywords: *Transylvania; War; Natural Disasters; Demography; Documents; Population*

Analiza noastră referitoare la impactul războaielor, foametei, epidemiilor, epizootiilor, asupra comunităților rurale din Transilvania din primii ani ai secolului al XVII-lea pornește de la urbariul domeniilor Almașu Mare și Agherișul ale familiei Csáky din 10 octombrie 1603¹.

Domeniile Almașu Mare și Agherișul au avut o istorie lungă, cunoscând de-a lungul timpului mai mulți stăpâni și mai multe restructurări ca urmare a anexării, alteori a înstrăinării unora dintre așezări. Domeniul Almașu Mare în 1566 a intrat în stăpânirea familiei Csáky, iar pe 21 iunie 1592 în posesia generalului Ștefan Csáky. Alături de târgul Almașu Mare, i-au fost întărite și părți din domeniul Gârbou. Preluarea domeniului a durat câțiva ani, în care au avut loc mai multe judecăți cu cei care contestau dreptul lui Ștefan Csáky la această posesiune. În final domeniul i-a fost reconfirmat, în 1595, ca posesiune ereditară. În 1600 Mihai Viteazul i-a dăruit castelul voievodal și târgul din Agherișul cu satele aferente. Donația a fost întărită, pe 10 iunie 1601, de către Sigismund Báthory. Castelul și domeniul de la Agherișul erau în apropierea domeniului Almașu Mare².

Almașu Mare nu a fost un centru economic, administrativ important nefiind așezat de-a lungul unui ax comercial. În 1473 avea un târg săptămânal, luni. Unele centre precum Gârbou (*Gorbo*) s-au dezvoltat după ce au devenit sedii administrative ale domeniului³. Așa cum arată evoluția gospodăriilor de pe domeniu, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, acesta era locuit de oameni gospodari, crescători de bovine și de ovine.

Urbariul domeniului din 1603 redă, cel puțin parțial, starea unor așezări aflate în plin asediu al războiului, foametei, epidemiilor. De asemenea, prin acest document, avem imaginea luptei pentru supraviețuire a oamenilor locului.

¹ Arhivele de Stat ale Ungariei, P72 *Familia Csáky*, 57/fasc 361.

² Anikó Szász, *Nagyalmás, egy Kolozs vármegyei birtokközpont (1541-1600)*, "Erdélyi Múzeum" 83 (2021), 1, p. 17-31 (27-28) [= EME_EM2021_1_02_SzaszA.pdf].

³ *Ibidem*, p. 27-30.

Pentru a avea o reprezentare mai clară a tragediei locuitorilor de la începutul secolului din zona Clujului, și din Transilvania în ansamblu, cercetarea urmărește destinul așezărilor înscrise în urbariu până în 1652, când domeniul se împarte între cei trei nepoți ai generalului Ștefan Csáky, fiii vistierului cu același nume: Francisc, Ștefan, Ladislau. Din 1605, după moartea generalului Ștefan Csáky, domeniul a fost în stăpânirea văduvei sale Ana Wesselényi (1584-1649) până în 1625 și apoi a vistierului Ștefan Csáky junior (1603-1662).

La 1603 domeniul avea 21 de târguri și sate aflate în comitatele Cluj și Dăbâca. Dintre acestea erau posesiuni întregi târgurile Almașu Mare (*Nagy Almas*), Agherișul (*Egeres*) și satele Nădașu Românesc (*Olah Nadas*), Tăutelec (*Tottelke*), Bucium (*Vármező*). Din domeniu făceau parte jumătate din Stoboru (*Vásartelke*), și câte un sfert din Brusturi (*Ujfalu*) și Horlacea (*Jákotelke*, *Jakotelke*) și părți (*portio*) din Petrindu Mare (*Nagy Petri*) și Ruginoasa (*Lapu Patak*). Nu se menționează ce procent din așezările Nireș (*Nyres*), Vălcău (*Volko*), Călățele (*Kelechel*), Czod, Cutiș (*Kökénypatak*), Arghișu (*Argyas*) și Băbiu (*Babon*) aparțineau de domeniu.

În ceea ce privește Bogdana (*Kasa Patak*) scrie că a ars, iar locuitorii din Răstolțu de Sus (*Felső Rajtoltz*) au fugit la Bucium, astfel satul “aproape a murit în totalitate”. Locuitorii din Czod s-au refugiat în comitatele Cluj și Dăbâca, iar unii în Bucium. În ceea ce îi privește pe cei din Bezded (*Bezdfalu*), aceștia s-au adăpostit în Maramureș.

A fost o perioadă deosebit de grea pentru transilvăneni. De peste un deceniu se succedau războiul, calamitățile, foametea și molimele dintre care ciuma era cea mai temută, dar nu singura. Ștefan Szamosközy descria astfel situația, din 1603, din principat: “În vremurile acestea toată țara a fost chinuită de lipsa pâinii din pricina războiului neîntrerupt care a determinat părăsirea pământurilor, apoi din cauza jafurilor continue ale soldaților, care au făcut ca să fie cu neputință de semănat în siguranță orice grână. Cruzimea înfiorătoare a soldaților făcea imposibilă și recoltarea deoarece nu se putea ieși în siguranță din oraș [Alba Iulia – n. n.]. S-a dovedit a fi o situație mai gravă deoarece țăranii, din cauza pustiirii pământurilor, a dărilor uriașe în grâne și a rechiziționării vitelor, în ultimii trei ani au putut recolta puțin sau de loc.”⁴

Registrele de socoteli ale azilului “Sf. Elisabeta” din Cluj păstrează amintirea jafurile repetate ale soldaților (*hajduk*) care au luat vitele azilului în iulie

⁴ Ștefan Szamosközy, *Erdély története (1598-1599, 1603)* (trad. I. Borzsák), Budapesta 1977, p. 327.

și în octombrie 1602. În octombrie au luat și un cal și o căruță⁵. În 1603 jafurile au continuat, astfel: “23 Maii. Haiducii au mânat toate oile”⁶. Azilul avusese 197 oi.

În afara soldaților oamenii erau jefuiți și de bandele de tâlhari care s-au înmulțit pe fondul anarhiei și sărăciei din țară. În același registru de socoteli al azilului “Sf. Elisabeta” se consemna că pe 30 iunie au fost cumpărați doi boi, dar “unul a murit în epizootie (*döggel holt meg*). Pe celălalt l-au luat tâlharii...”⁷

Războiul, pe lângă jafuri, a adus și moartea a numeroși locuitori. Francisc Nagy Szabó scria cum, în 1602, din ordinul lui Gheorghe Basta, lângă Gilău, au fost uciși “vreo câteva sute de flăcăi”⁸. În 1603 o soartă asemănătoare au avut “nouă sute de flăcăi” adunați pe lângă cetatea Gherla, după ce au refuzat să i se alăture lui Moise Secuiul, care “într-o noapte a pus de i-au tăiat pe toți.”⁹ La aceștia trebuie adăugați cei morți în lupte sau în afara frontului propriu-zis.

Nici condițiile naturale nu au fost favorabile. Secolul al XVII-lea a debutat cu ierni grele și lungi care au distrus recoltele și au ucis nenumărați orfani și sărmani, după cum arăta Ștefan Szamosközy¹⁰. În 1602 a început în toată Transilvania creșterea prețului grâului, a vitelor și o foamete grozavă după cum scriau cronicarii epocii¹¹. Lipsa alimentelor a afectat deopotrivă oamenii și animalele, astfel gospodăriile și-au pierdut și puținul șeptel rămas după rechiziții, după cum se vede și din cazul domeniului Almașu Mare (**Tabelul 4**). Ștefan Szamosközy sublinia că cei care, în 1603, sufereau amarnic erau săracii “nevoști să-și cerșească din ușă în ușă hrana”. Referitor la majoritatea satelor, Szamosközy spunea, că din pricina “cruzimii îngrozitoare a soldaților s-au golit, în totalitate s-au depopulat; săteni s-au revărsat în orașe și spre comunități mai mari pentru că aici, pe de o parte, își puteau apăra viața în fața abuzurilor, pe de altă parte, aici puteau supraviețui cu alimentele cerșite.”¹² Această situație este confirmată și de datele domeniului Almașu Mare din 1603. Oamenii s-au refugiat în Bucium și în alte așezări ferite din calea armatelor.

⁵ *A Szent Erzsébet ispotály számadáskönyvei, 1601-1650* (ed. A. Flora & T. Márton & A. Mihályi), Budapesta 2010, p. 41.

⁶ *Ibidem*, p. 65.

⁷ *Ibidem*, p. 67.

⁸ *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz din Târgu Mureș (1580-1658)* (ed. Șt. Gáll Mihăilescu), București 1993, p. 102.

⁹ *Ibidem*, p. 118.

¹⁰ Șt. Szamosközy, *op. cit.*, p. 328.

¹¹ Paul Cernovodeanu & P. Binder, *Cavalerii Apocalipsului*, București 1993, p. 54-60, 74-77.

¹² Șt. Szamosközy, *op. cit.*, p. 328.

Domeniul Almașu Mare nu a fost o excepție și celelalte domenii erau pustii de pe urma pauperizării populației și refugierii acesteia din calea soldaților care cutreierau țara. Generalul Ștefan Bocskai, viitorul principe, pe 21 mai 1603 scria de pe domeniul său Sâniob, din Crișana: “Domeniul meu peste tot este pustiu, sărăcimea, puținii care au rămas, se ascunde, care aici, care colea în păduri și în munți.” Locuitorii din satul Sâniob erau jefuiți zilnic de trupele de haiduci care “ne fac să murim de foame.”¹³

Situația celor rămași în satele domeniilor era atât de disperată încât nobili, precum Bocskai, ajung să le împartă și rezervele proprii de cereale și de alimente. În același timp ciurma făcea victime în cetăți, dar și în sate¹⁴.

În cele 17 sate ale domeniului Almașu Mare, în care au fost menționați locuitori, au fost înscrși 279 de capi de familie, dintre care 225 (80,65%) erau bărbați și 54 (19,35%) erau văduve (**Tablelul 1**). Sunt cifre relative raportate la realitățile din localitățile respective, deoarece doar în 9 așezări au fost înregistrate văduvele. Și în cazul acestora au fost mari discrepanțe, astfel în târgurile Almașu Mare și Agherișul ponderea acestora ajungea la 42,31%, respectiv la 24,68%, în timp ce în Tăutelec era doar o singură văduvă (3, 33%).

În alte 8 sate nu a fost menționată nicio văduvă.

Doar într-un singur caz, la Almașu Mare s-a subliniat că una dintre văduve este “femeie bătrână”. Cu toate aceste neajunsuri, văduvele formau peste 19% dintre capii de familie, un procent mare în condițiile în care ponderea acestora nu depășea 10% dintre capii de familie în perioadele de pace¹⁵.

¹³ István Bocskai, *Levelek* (ed. K. Benda), București-Budapesta 1992, nr. 34, p. 84.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Șarolta Solcan, *Familia în secolul al XVII-lea în Țările române*, București 1999, p. 56-57.

Locuitorii aserviți ai domeniului Almașu Mare la 1603						
Nr.	AȘEZAREA	CAPI DE FAMILIE				
		bărbați		văduve		TOTAL
		nr.	%	nr.	%	nr.
1	Agherișul (i)	58	75,32	19	24,68	77
2	Almașu Mare (i)	30	57,69	22	42,31	52
3	Tăutelec (i)	29	96,67	1	3,33	30
4	Bucium (i)	24	85,71	4	14,29	28
5	Nădașu Românesc (i)	13	81,25	3	18,75	16
6	Nireș	16	100,00		0,00	16
7	Petrindu Mare (p)	12	100,00		0,00	12
8	Ruginoasa (p)	10	100,00		0,00	10
9	Vălcău	7	87,50	1	12,50	8
10	Călățele	6	85,71	1	14,29	7
11	Csod	4	66,67	2	33,33	6
12	Cutiș	6	100,00		0,00	6
13	Stoboru (1/2)	5	83,33	1	16,67	6
14	Horlacea (1/4)	2	100,00		0,00	2
15	Băbiu	1	100,00		0,00	1
16	Brusturi (1/4)	1	100,00		0,00	1
17	Arghișu	1	100,00		0,00	1
TOTAL		225	80,65	54	19,35	279

Tabelul 1

Printre capii de gospodărie bărbați erau și 11 necăsătoriți (4 la Almașu Mare, câte 2 la Bucium, Petrindu Mare și câte unul la Aghiereșul, Stoboru și Vălcău).

La Nireș iobagul Simon Hodob “ține doi copii orfani”. Ștefan Szamosközy descrie drama “orfanilor și a copiilor neglijați ai căror părinți și rude au dispărut de pe urma cruzimilor soldaților, și viațele cărora umpleau zi și noapte terenurile și ulițele în parte din cauza foamei sau datorită molimei care a urmat foamei.”¹⁶

¹⁶ Șt. Szamosközy, *op. cit.*, p.328.

Cei care nu erau ocrotiți de cetățenii mai înstăriți “mureau cu grămada sub cerul liber din cauza gerului neiertător sau de foame în colibe amărate”¹⁷, scria același Szamosközy, martor al anilor respectivi.

Datele din cele 17 târguri și sate arată că aici erau 259 (92,83%) familii nucleare și 20 (7,17%) familii extinse. Printre cei care coabitau în cadrul unor familii extinse erau și familii în care capul de familie era bărbat și familii în care capul de familie era văduvă (**Tabelul 2**).

Familiiile nucleare și cele extinse de pe domeniul Almașu Mare la 1603												
Nr.	AȘEZAREA	CAPI DE FAMILIE										
		bărbați			văduve			TOTAL				
		nr.			nr.			nr. / %				
		Total	N	E	Total	N	E	Total	N	%	E	%
1	Agherișul (i)	58	54	4	19	19		77	73	94,81	4	5,19
2	Almașu Mare (i)	30	30		22	20	2	52	50	96,15	2	3,85
3	Tăutelec (i)	29	29		1	1		30	30			
4	Bucium (i)	24	18	6	4	3	1	28	21	75,00	7	25,00
5	Nădașu Românesc (i)	13	12	1	3	3		16	15	93,75	1	6,25
6	Nireș	16	15	1				16	15	93,75	1	6,25
7	Petrindu Mare (p)	12	12					12	12			
8	Ruginoasa (p)	10	10					10	10			
9	Vălcău	7	6	1	1		1	8	6	75,00	2	25,00
10	Călățele	6	6		1		1	7	6	85,71	1	14,29
11	Csod	4	4		2	2		6	6			
12	Cutiș	6	6					6	6			
13	Stoboru (1/2)	5	3	2	1	1		6	4	66,67	2	33,33
14	Horlacea (1/4)	2	2					2	2			
15	Băbiu	1	1					1	1			
16	Brusturi (1/4)	1	1					1	1			
17	Arghișu	1	1					1	1			
TOTAL		225	210	15	54	49	5	279	259	92,83	20	7,17

N = familii nucleare

E = familii extinse

Tabelul 2

¹⁷*Ibidem.*

Famiiliile extinse erau formate din tați și fii adulți în opt cazuri (în Bucium patru familii, dintre care două erau de oieri și una de morari, și câte o familie în Nădașu Românesc, Nireș, Stobor, Vălcău). Din categoria familiilor extinse compuse din nuclee familiale părinți-copii făceau parte și cele trei familii în care capul familiei era văduva: au fost două familii în Almașu Mare – într-un caz coabitau mama și fiica, iar în altul soacra și ginerele – și un caz în Vălcău, unde era o văduvă cu un fiu.

Famiiliilor care cuprindeau persoane înrudite pe orizontală – frați, cumnați – erau în număr de cinci. Coabitau frați mai mici cu fratele mai mare în trei familii din Agherișul și câte una din Bucium și Stobor. La Bucium era o familie extinsă formată din două surori, dintre care capul de familie era sora mai mică.

De asemenea, în Aghireșul, era o familie extinsă în care nu cunoaștem tipul de rudenie.

În numeroase localități au fost consemnați fugari, fără să se specifice, decât în mod excepțional, unde sunt.

Tabelul 3 cuprinde lista fugarilor trecuți în registrul din 1603. Atunci au fost înregistrați 69 de bărbați plecați, care reprezentau 19,83% din totalul capilor de familie.

Capi de familie aserviți de pe domeniul Almașu Mare la 1603					
Nr.	AȘEZAREA	CAPI DE FAMILIE			
		TOTAL	acasă	plecați	
			nr.	nr.	%
1	Agherișul (i)	85	77	8	9,41
2	Almașu Mare (i)	57	52	5	8,77
3	Tăutelec (i)	35	30	5	14,29
4	Bucium (i)	34	28	6	17,65
5	Nădașu Românesc (i)	37	16	21	56,76
6	Nireș	23	16	7	30,43
7	Petrindu Mare (p)	13	12	1	7,69
8	Ruginoasa (p)	11	10	1	9,09
9	Vălcău	8	8		0,00
10	Călățele	10	7	3	30,00
11	<i>Csod</i>	7	6	1	14,29
12	Cutiș	9	6	3	33,33
13	Stoboru (1/2)	11	6	5	45,45
14	Horlacea (1/4)	2	2		0,00
15	Băbiu	1	1		0,00
16	Brusturi (1/4)	2	1	1	50,00
17	Arghișu	3	1	2	66,67
TOTAL		348	279	69	19,83

Tabelul 3

Cei mai mulți au plecat din Nădașu Românesc, 21 (56,76%), din Nireș 7 (30,, 43%), din Bucium 6 (17,65%). Acestor fugari trebuie să li se adauge cele 6 locuri pustii din Horlacea precum și satele din care au plecat toți locuitorii: Răstolțu de Sus, Bezded și Bogdana, care a ars. Informațiile sumare despre direcțiile în care s-au îndreptat pribegii arată că aceștia s-au oprit în localitățile din jur sau au plecat în Maramureș. Un singur bărbat, din Agherișul, era în armată.

Impactul anilor de război, foamete și epidemii a fost devastator asupra populației: unele sate au ars, altele s-au pustiit, în unele așezări numărul văduvelor și al pribegilor a sporit.

Analizând șeptelul gospodăriilor cuprinse în inventarul din 1603 constatăm pauperizarea dramatică a familiilor ca urmare a rechiziționării și pieirii vitelor, animale necesare activității economice și alimentației cotidiene. Locul acestora a fost luat de caprine, ovine și probabil de păsări de curte, care nu erau

niciodată consemnate în urbarii, dar trebuiau dăruite cu prilejul sărbătorilor, animale care asigurau supraviețuirea, dar care nu făceau parte din profilul economic al așezărilor așa cum rezultă din datele inventarului și urbariului din 1625 (**Tabelul 8**).

Șeptelul gospodăriilor bărbaților aserviți la 1603									
Nr.	Așezarea	Capi de familie bărbați			Animalele din gospodărie				
		total	cu animale		nr.				
		nr.	nr	%	boi	vaci	oi	capre	TOTAL
1	Agherișul (i)	58	28	48,28	53	7	79	12	151
2	Almașu Mare (i)	30	9	30,00	8	0	0	17	25
3	Tăutelec (i)	29	14	48,28	14	0	65	10	89
4	Nădașu Românesc (i)	13	3	23,08	0	3	0	6	9
5	Nireș	16	11	68,75	6	4	54	30	94
6	Petrindu Mare (p)	12	11	91,67	13	0	59	16	88
7	Ruginoasa (p)	10	6	60,00	0	1	26	14	41
8	Csod	4	2	50,00	1	1	0	1	3
9	Cutiș	6	2	33,33	0	1	0	7	8
10	Stoboru (1/2)	5	5	100,00	4	2	0	10	16
11	Horlacea (1/4)	2	1	50,00	2	2	0	0	4
12	Băbiu	1	1	100,00	0	0	0	2	2
13	Brusturi (1/4)	1	0	0,00	0	0	0	0	0
TOTAL		187	93	49,73	101	21	283	125	530
Animale / fam (total)					0,54	0,11	1,51	0,67	2,83
Animale / fam cu animale					1,09	0,23	3,04	1,34	5,70

Tabelul 4

Datele **Tabelului 4** arată că doar jumătate (49,73%) dintre familiile bărbaților aveau animale în gospodărie și acestea erau foarte puține, în medie unei familii revenindu-i 0,5 boi, 0,1 vaci, 1,5 ovine și 0,67 caprine. În aceste condiții, în medie o familie aservită de pe domeniu avea mai puțin de 3 animale, iar familiile aservite deținătoare de șeptel aveau în medie 5,7 animale.

Analizând situația satelor din punctul de vedere al potențialului economic al gospodăriilor, se constată că familiile cu cele mai multe animale pe gospodărie erau în Nireș, Petrindu Mare, Ruginoasa și Tăutelec (**Tabelul 5**). În aceste localități numărul mediu de animale pe gospodărie varia între 6,6 și 8,6. În extrema cealaltă erau locuitorii din Brusturi, Csod, Băbiu, Almașu Mare, Nădașu

Românesc, care fie nu aveau niciun animal, fie numărul acestora era, în medie, cel mult trei pe gospodărie.

În ceea ce privește cele opt familii din Vălcău, dintre ele două aveau oi și capre, în număr nespecificat, iar Miklos Véeczy era necăsătorit și avea o vacă și mai multe capre.

Familiiile bărbaților aserviți și șeptelul gospodăriilor lor la 1603							
Nr.	Așezarea	Capi de familie bărbați			Animale	Animale / familie	
		total	cu animale		total	familii	familii
		nr.	nr	%	nr.	total	cu animale
1	Nireș	16	11	68,75	94	5,88	8,55
2	Petrindu Mare (p)	12	11	91,67	88	7,33	8,00
3	Ruginoasa (p)	10	6	60,00	41	4,10	6,83
4	Tăutelec (i)	29	14	48,28	89	3,07	6,36
5	Agherișul (i)	58	28	48,28	151	2,60	5,39
6	Horlacea (1/4)	2	1	50,00	4	2,00	4,00
7	Cutiș	6	2	33,33	8	1,33	4,00
8	Stoboru (1/2)	5	5	100,00	16	3,20	3,20
9	Nădașu Românesc (i)	13	3	23,08	9	0,69	3,00
10	Almașu Mare (i)	30	9	30,00	25	0,83	2,78
11	Băbiu	1	1	100,00	2	2,00	2,00
12	Csod	4	2	50,00	3	0,75	1,50
13	Brusturi (1/4)	1	0	0,00	0	0,00	0,00
TOTAL		187	93	49,73	530	2,83	5,70

Tabelul 5

Cea mai bună situație economică au avut-o familiile extinse, astfel la Bucium una avea moară, alte două aveau oi și capre, al căror număr nu este specificat, și un porc.

În ceea ce privește locuitorii cu diverse ocupații, în afară de morarii din Bucium a mai fost menționat un dogar în Agherișul.

Familiiile văduvelor nu au fost incluse deoarece numărul de animale deținute de ele era foarte mic: doar o capră de câte una dintre văduvele din Bucium și din Stoboru.

Pentru o mai bună înțelegere a impactului tragediilor de la începutul secolului al XVII-lea se impune prezentarea situației demo-economice din 23 septembrie 1625¹⁸.

Deoarece au avut loc schimbări în structura domeniilor și am dorit să urmărim situația din așezările pentru care s-au păstrat date din 1603, din 1625 și din 1652 am fost nevoiți să restrângem cercetarea la zece așezări: Almașu Mare, Nădașu Românesc, Nireș, Bucium, Petrindu Mare, Răstolț, Bogdana, Vălcău, Csod, Băbiu.

În **Tabelul 6** sunt comparate datele referitoare la capii de familie din cele 10 așezări care se regăsesc în conscripțiile din 1603 și din 1625 pentru a putea urmări evoluția numărului lor. Constatăm că numărul total al capilor de familie din aceste localități a sporit de la 139 la 194, deci cu 39,6%, în condițiile în care numărul capilor de familie bărbați a crescut de la 107 la 174, cu 62,6%, iar cel văduvelor a scăzut de la 32 la 18, cu 43,8%.

Numărul capilor de familie aserviți de pe domeniul Almașu Mare la 1603 și la 1625									
Nr.	Așezarea	CAPI DE FAMILIE							
		1603				1625			
		bărbați	văduve	TOTAL	plecați	bărbați	văduve	TOTAL	plecați
		nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1	Almașu Mare (i)	30	22	52	5	30	13	43	
2	Nădașu Românesc (i)	13	3	16	21	35		35	5
3	Nireș	16		16	7	35		35	2
4	Bucium (i)	24	4	28	6	27	2	29	2
5	Petrindu Mare (p)	12		12	1	16	3	19	
6	Răstolț					15		15	2
7	Csod (p)	4	2	6	1	7	2	9	
8	Bogdana					4		4	1
9	Vălcău	7	1	8		3		3	
10	Băbiu (p)	1		1		2		2	
	TOTAL	107	32	139	41	174	20	194	12

Tabelul 6

¹⁸ Arhivele de Stat ale Ungariei, P72 Csáky család, 57, fasc. 363.

Sate precum Bogdana, care fusese ars, și Răstolț, din care locuitorii fugiseră în anii de război, încep să se repopuleze.

În ceea ce privește numărul fugarilor din așezările cercetate se observă diminuarea lor de la 41 la 11.

Rănilor unei istorii zbuciumate se mai văd în numărul caselor și locurilor pustii. Astfel au fost consemnate 57 de locuri și case pustii: Almașu Mare 5, Băbiu 9, Csod 3, Nireș 7, Bucium 17, Bogdana 1, Petrindu Mare 3 case și 12 locuri.

Printre capii de familie erau și celibatarii: câte unul în Almașu Mare și în Nireș. Aceștia nu aveau nimic, după cum scrie în urbariu.

Au fost înregistrate doar cinci familii extinse în Nireș (2), Petrindu Mare (2), Bogdana (1), toate formate din tată și fiu căsătorit.

În 1625 au fost consemnați și fiii fiecărei familii. Datele din **Tabelul 7** arată ca în cele 194 de familii erau 199 de băieți, unei familii revenindu-i în medie 1,03 fii. În majoritatea localităților menționate numărul mediu de fii pe familie era 1 sau mai puțin de 1. Excepție au făcut familiile din Bucium (1,66 fii/familie) și Petrindu Mare (1,32 fii/familie). De asemenea în Bogdana și în Vălcău erau puține familii, dar cu mulți băieți.

Capii de familie aserviți și fiii lor la 1625								
Nr.	Așezarea	CAPII DE FAMILIE ȘI FII LOR						
		bărbați	fii	văduve	fii	TOTAL (nr)		
		nr.	nr.	nr.	nr.	capii de familie	fii	Fii/fam
1	Almașu Mare (i)	30	32	13	11	43	43	1
2	Nădașu Românesc (i)	35	30			35	30	0,86
3	Nireș	35	22			35	22	0,63
4	Bucium (i)	27	44	2	4	29	48	1,66
5	Petrindu Mare (p)	16	23	3	2	19	25	1,32
6	Răstolț	15	5			15	5	0,33
7	Csod	7	8	2		9	8	0,89
8	Bogdana	4	11			4	11	2,75
9	Vălcău	3	7			3	7	2,33
10	Băbiu	2				2		0,00
TOTAL		174	182	20	17	194	199	1,03

Tabelul 7

Din 1603 până în 1625 Transilvania a traversat numeroase crize politice, naturale și economice. Primele decenii ale secolului al XVII-lea au fost caracterizate de clujeanul Valentin Sighișoreanul (Bálint Segesvári) ca “vremuri cu sărăcie și nesiguranță”¹⁹. Cu toate acestea, oamenii făceau eforturi deosebite ca să își reconstruiască viața, gospodăriile. Datele din 1625 reflectă această tendință de a reveni la normalitate, deși nici deceniul al treilea nu a fost scutit de greutăți. Din 1622 s-au succedat calamități naturale, foamete, epidemie, mortalitate ridicată, creșterea prețurilor de pe urma măsurilor fiscale ale lui Gabriel Bethlen.

Cronicile și memoriile vorbesc de iarna grea și gerul năprasnic din ianuarie 1622, urmate de inundații și de izbucnirea ciumei în august același an²⁰. Georg Kraus, referindu-se la situația din principat, scria: “În acest an au fost mari viituri de ape în Polonia, Ungaria și Transilvania, pricinuind pagube mari. A urmat apoi o mare scumpete și o molimă de ciumă, mai ales în Ungaria și în Transilvania. Ciuma a bătuit cu cea mai mare tărie la Brașov și la Cluj.....”²¹ Valentin Sighișoreanul nota că, în august 1622, molima a apărut la Cluj pe neașteptate, “îngrozitor de repede”²².

Epidemia a continuat în anul următor. Francisc Nagy Szabó din Târgu Mureș își amintea că în 1623 “a fost ciumă mare”²³, izbucnită pe fondul calamităților din 1622. Totodată a început scumpetea, care s-a repetat în 1625.

În 1625 gerul a distrus viile²⁴. În același an, Gabriel Bethlen a aplicat reforma fiscală, La început noile monede au fost respinse și în țară a fost scumpete deși “erau cereale de tot felul și vite destule”²⁵. Kraus arăta că “totul era de două ori de trei ori mai scump”²⁶ în principat în anii respectivi. Aceste evenimente au marcat profund viața oamenilor, dar fără a putea opri procesul de refacere, consolidare și dezvoltare demo-economică.

La 1625 domeniul Almașu Mare era în stăpânirea vistierului Ștefan Csáky junior, care și-a stabilit reședința în castelul de aici²⁷. Mama sa, Ana Wesselényi

¹⁹ *Kolozsvári emlékirók 1603-1720* (ed. J. Bálint & J. Pataki), București 1990, p. 155; P. Cernovodeanu & P. Binder, *op. cit.*, p. 80.

²⁰ *Kolozsvári emlékirók cit.*, p. 153-154.

²¹ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665* (ed. G. Duzinchevici & E.Reus-Mirza), București 1965, p. 56.

²² *Kolozsvári emlékirók cit.*, p. 154.

²³ *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz cit.*, p. 189.

²⁴ *Kolozsvári emlékirók cit.*, p. 156.

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ G. Kraus, *op. cit.*, p. 59.

²⁷ Deák Farkas, *Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné (sz. 1684+1649) életrajza és levelezése*, Budapesta 1875, p. 23.

(1584-1649), mutată la Urmeniș, în zona Bistriței, în corespondența sa din februarie 1623 era foarte preocupată de situația de pe domeniul Almașu Mare. Pe 14 februarie 1623 scria de greutatea cu care se confruntau în Urmeniș și în împrejurimi. În primul rând sublinia că “aici [toți] se tem tare de ciură”. Apoi arăta dificultățile cu care țin porcinele, pentru că s-a făcut puțin jir și ghindă (*makk*) în pădurile din comitatele Cluj și Dăbâca, iar iarna era grea. Ana Wesselényi se temea că nu vor avea cu ce hrăni porcinele dacă iarna se prelungește. O altă problemă care o frământa era mortalitatea din rândul vitelor și propunea să fie cumpărate vitele celor morți de pe domeniul Gârbou, vecin cu domeniul Almașu Mare²⁸.

Preocupată de soarta vitelor, Ana Wesselényi se plângea în 3 ianuarie 1625 de faptul că “după Paște, de ani de zile, e perioada cea mai strâmtorată pentru toate vitele pentru că nu e nici fân, nici iarbă...”²⁹

Cu toate problemele cu care s-au confruntat transilvănenii la jumătatea deceniului trei pe domeniul Almașu Mare s-a înregistrat un spor atât în ceea ce privește populația, cât și potențialul economic al acesteia, reflectat de șeptelul deținut de fiecare familie. Se constată schimbări radicale față de 1603, probabil o normalizare.

În 1625, dintre cele 174 de familii conduse de bărbați, 171 (98,28%) aveau animale mari în gospodărie cu o medie de 2,43 boi și 2,71 vaci, de 3,09 porcine și 5,26 ovine. În aceste condiții, o familie avea în medie 14,6 animale (**Tabelul 8**). Locuitorii din unele așezări, ca de exemplu cei din Almașu Mare, erau crescători de porcine, iar alții, precum cei din Nădașu Românesc, Bucium, Petrindu Mare erau oieri. Aceștia în general aveau în fiecare familie 20-30 de oi, dar la Petrindu Mare *János Jári* avea 50 de oi, iar *István Magiári* 100 de oi. Aceste date arată că din punctul de vedere al șeptelului gospodăriile de pe domeniul Almașu Mare au ajuns la nivelul mediu al gospodăriilor din Transilvania³⁰.

²⁸ *Ibidem*, nr. V, p. 76-78.

²⁹ *Ibidem*, nr. VII, p. 81.

³⁰ Ș. Solcan, *op. cit.*, p.115-122.

Șeptelul gospodăriilor bărbaților aserviți la 1625												
Nr.	Așezarea	Capi de familie bărbați			Animalele din gospodărie							
		total	cu animale		nr.							
		nr.	nr	%	cai	boi	vaci	junci	porci	oi	capre	TOTAL
1	Almașu Mare (i)	30	29	96,67		68	50	26	103			247
2	Nădașu Românesc (i)	35	34	97,14	7	58	48	30	49	356		548
3	Nireș	35	34	97,14	7	73	75	36	90	91		372
4	Bucium (i)	27	27	100,00	4	37	86	26	80	208	32	441
5	Petrindu Mare (p)	16	16	100,00	4	112	112	24	83	190		525
6	Răstoț	15	15	100,00		21	52	18	46	40		177
7	Csod (p)	7	7	100,00	1	16	23	2	48	30		120
8	Bogdana	4	4	100,00		7	19	3	26			55
9	Vălcău	3	3	100,00		16						16
10	Băbiu (p)	2	2	100,00		14	6	6	13			39
TOTAL		174	171	98,28	23	422	471	171	538	915	32	2540
Animale / fam (total)					0,13	2,43	2,71	0,98	3,09	5,26	0,18	14,60
Animale / fam cu animale					0,13	2,47	2,75	1,00	3,15	5,35	0,19	14,85

Tabelul 8

În ceea ce privește văduvele, acestea aveau în general cel puțin câte o vacă, câte un porc. Puține erau cele care nu aveau niciun animal mare (4 în Almașu Mare, 1 în Bucium) (**Tabelul 9**).

În afară de creșterea bovinelor și porcinelor, locuitorii aserviți se ocupau și de apicultură. Au fost înregistrate familii cu stupi în Almașu Mare (10), Nădașu Românesc (4), Nireș (2), Petrindu Mare (4), Răstoț (2), Csod (3), Bogdana (3), Băbiu (3).

Șeptelul gospodăriilor văduvelor aservite la 1625												
Nr.	Așezarea	Capi de familie văduve			Animalele din gospodărie							
		total	cu animale		nr.							
		nr.	nr	%	cai	boi	vaci	junci	porci	oi	capre	TOTAL
1	Almașu Mare (i)	13	8	61,54		12	9	5	18			44
4	Bucium (i)	2	1	50,00						10		10
5	Petrindu Mare (p)	3	3	100,00			5	1	1			7
7	Csod (p)	2	2	100,00		5	5		3	25		38
TOTAL		20	14	70,00	0	17	19	6	22	35		99
Animale / fam (total)					0,00	0,85	0,95	0,30	1,10	1,75	0,00	4,95
Animale / fam cu animale					0,00	1,21	1,36	0,43	1,57	2,50	0,00	7,07

Tabelul 9

Despre dimensiunea familiei sunt informații doar pentru iobagi, pentru trei familii de drabanți și familiile de libertini și slugi (**Tabelul 10**). Comparând dimensiunea familiei celor trei categorii, din perspectiva numărului mediu de fii pe familie, constatăm că cele mai numeroase familii erau printre libertini și slugi, deci oameni liberi, în timp ce iobagii aveau în medie 1,65 fii pe familie³¹. Prin urmare, dimensiunea unei familii din Almașu Mare era în medie de 5,5 persoane, cu variații în funcție de statusul social între 5,3 și 5,9 persoane.

Situția demografică în târgul Almașu Mare la 1625							
Nr.	Categorii	Familii	Familii cu fii		Fii	Fii / familie	
		total	nr.	%	nr.	fam total	fam cu fii
1	Iobagi	43	26	60,47	43	1,00	1,65
2	Drabanți	3	3	100,00	5	1,67	1,67
2	Libertini și slugi	24	14	58,33	27	1,13	1,93
TOTAL		70	43	61,43	75	1,07	1,74

Tabelul 10

Următoarele date despre populația celor 10 așezări din domeniul Almașu Mare sunt din 1652. Atunci domeniul a fost împărțit între cei trei fii ai vistierului Ștefan Csáky: Francisc, Ștefan și Ladislau.

În acest document sunt numai liste cu iobagii care reveneau fiecăruia dintre frați. Fiecare localitate a fost împărțită, aproximativ egal, între ei.

Documentul reflectă situația demografică dintr-un alt moment dificil din istoria populației Transilvaniei. Deceniile patru și cinci fuseseră marcate de epidemii de ciumă, de epizootii, care s-au prelungit pe mai mulți ani. Ele veneau după epidemiile din anii 1633-1634 și 1638-1639 resimțite în zona Almașului Mare.

Familia Csáky urmărea cu teamă parcursul acestei molime, după cum rezultă și din corespondența Anei Wesselényi. La 9 noiembrie 1633 ea scria: “slava Domnului, ciuma puțin s-a oprit”³², dar pe 16 decembrie, când era la Almașu Mare, relata despre unii care au plecat de teama epidemiei³³. La începutul anului 1634,

³¹ Vladimir Trebici, *Mică enciclopedie de demografie*, București 1975, p. 127.

³² D. Farkas, *op. cit.*, nr. XXX, p. 114.

³³ *Ibidem*, nr. XXXI, p. 116.

ciuma mai bântuia în principat. Ana Wesselényi, aflată pe un domeniu din estul Ungariei, solicita informații despre evoluția epidemiei la Almașu Mare³⁴.

Anul 1638 aducea o nouă epidemie de ciumă în principat. Referindu-se la starea de spirit, la teama inspirată de această molimă, Ana Wesselényi, pe 1 martie 1638, scria cu îngrijorare către fiul ei Ștefan Csáky, care trebuia să reprezinte cauzele familiei în Dietă: “Dacă apare un zvon că e ciumă fug membrii Dietei”³⁵.

Deceniul al patrulea a trecut în mari emoții datorită celor două valuri importante de ciumă care au lovit țara în 1633-1634 și apoi în 1638-1639. În deceniul următor a continuat șirul calamităților naturale. Referitor la 1646, Francisc Nagy Szabo scria că “în toată țara a fost o foarte mare ciumă”³⁶.

Mortalitatea, cel puțin printre copiii și adolescenții, trebuie să fi fost foarte ridicată, din moment ce Francisc Nagy Szabo nota că “în ciurma de atunci au murit toți nepoții mei”. Au fost numeroase decese și în anii următori³⁷. Victime erau și printre adulți, din rândul demnitarilor orașelor³⁸. Despre modul în care se manifesta boala, Georg Kraus scria: “Unii mureau în mers sau șezând. Ei aveau dureri de cap și pete de moarte, se împăcau îndată cu soarta, Își luau rămas bun de la cunoscuții lor și mureau cu trupurile sănătoase.”³⁹ Descrierea făcută de Kraus este confirmată de modul în care a murit, în 1646, soția lui Francisc Nagy Szabó: “*Die 27 sept.*, aflându-se la piață, la brutărie, să fi avut oare gâlciori altă vătămătură? - dar mi-au adus-o de acolo sprijinită de amândouă părțile; [...] și așa am adus-o înăuntru, în tindă, și s-a așezat acolo și închinându-se, l-a chemat pe Dumnezeu într-ajutor.... Și-am culcat-o în pat și pe dată i-a pierit graiul – nici ca a mai grăit. În astă joie, *die 28 sept.*”⁴⁰

Anul 1649, după spusele lui Kraus, a început cu o iarnă “foarte friguroasă și geroasă, astfel încât zăpada care căzuse în 6 decembrie anul trecut a rămas până în luna aprilie, adică 4 luni”, distrugând astfel “grâul nostru drag” și provocând o mare scumpete, ce a determinat importare de grâu din Țara Românească: “Dacă n-am fi fost hrăniți din Țara Românească, o căblă de grâu s-ar fi urcat la 10 florini.”⁴¹ Prețurile au continuat să fie ridicate și în 1651, după cum scria Francisc Nagy Szabó: “și în acest an a fost mare scumpete”⁴². În anul 1652 au continuat greutatea

³⁴ *Ibidem*, nr. XXXII, p. 118.

³⁵ *Ibidem*, nr. XLIX, p. 137.

³⁶ *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz* cit., p. 202.

³⁷ *Ibidem*, p.203-205; P. Cernovodeanu & P. Binder, *op. cit.*, p. 84.

³⁸ G. Kraus, *op. cit.*, p. 129.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz* cit., p. 202.

⁴¹ G. Kraus, *op. cit.*, p. 136.

⁴² *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz* cit., p. 205.

să se abată asupra principatului. La începutul anului a fost o epidemie de vărsat de vând, care a afectat și casa princiară. Primăvara iar a fost scumpete, “vitele s-au scumpit foarte mult în întreaga Transilvanie ...”⁴³

Pe fondul calamităților naturale au fost frecvente epizootii în principat în deceniul al cincilea, ceea ce i-a îngrijorat pe stăpânii domeniului. Pe 4 martie 1649 Ana Wesselényi scria cu bucurie că pe domeniul din Buza, la nord-est de Cluj, aflase că nu mor vitele⁴⁴.

În 1652 cei 3 fii ai lui Ștefan Csáky junior împărțeau moșiile. Pe baza documentului emis cu acest prilej, în 20 septembrie 1652, reconstituim numărul familiilor din satele cercetate. De asemenea, în **Tabelul 11**, urmărim evoluția numărului de familii din 1603 până în 1625 și apoi în 1652.

Evoluția numărului de familii aservite în satele domeniului Almașu Mare (1603-1652)										
Nr,	Așezarea	1603			1625			1652		
		Capi de familie			Capi de familie			Capi de familie		
		Bărbați	Văduve	TOTAL	Bărbați	Văduve	TOTAL	Bărbați	Văduve	TOTAL
1	Almașu Mare (i)	30	22	52	30	13	43	79	9	88
2	Băbiu	1		1	2		2	5		5
3	Bogdana*				4		4	10		10
4	Bucium (i)	24	4	28	27	2	29	30		30
5	Čsod	4	2	6	7	2	9	4		4
6	Nădașu Românesc (i)	13	3	16	35		35	39	1	40
7	Nireș	16		16	35		35	25	2	27
8	Petrindu Mare (p)	12		12	16	3	19	17		17
9	Răstolț**				15		15	6		6
10	Vălcău	7	1	8	3		3	3		3
TOTAL (nr.)		107	32	139	174	20	194	218	12	230
%		76,98	23,02	100,00	89,69	10,31	100,00	90,46	4,98	95,44

* Bogdana era arsă în 1603

** Răstolț – iobagii erau plecați în 1603

Tabelul 11

Deși locuitorii Transilvaniei, implicit cei de pe domeniului Almașu Mare, au avut de suferit serioase pierderi umane de pe urma perioadelor de foamete și molimă din deceniile trei, patru și cinci, totuși evoluția demografică a avut un curs

⁴³ G. Kraus, *op. cit.*, p. 146.

⁴⁴ D. Farkas, *op. cit.*, nr. LXVIII, p. 167.

ascendent. Numărul familiilor a sporit de la 139 (1603) la 194 (1625) și apoi la 230 în 1652. Creșterea a fost cu 65,5% între 1603 și 1652. Ritmul de refacere de după criza complexă de la început a fost mai accelerat, astfel numărul familiilor aservite a sporit cu 39,6% până la 1625. Ulterior, sub impactul calamităților din deceniul patru, dar mai ales a foametei și ciumei din a doua jumătate a deceniului cinci, ritmul de dezvoltare a fost mai lent, de doar 18,6% între 1625 și 1652.

Datele urbariului din 1603, în comparație cu cele din documentele din 1625 și 1652, arată efectele dezastruoase ale războiului asupra comunităților. Pierderi numeroase de vieți omenești au fost și de pe urma foametei și epidemiilor, dar când a intervenit războiul urmările au fost mult mai grave; astfel, pe lângă diminuarea numărului de locuitori avea loc și schimbarea profilului economic al comunităților. Gospodăriile locuitorilor de pe domeniul Almașu Mare la 1603 erau lipsite de cele mai importante animale necesare pentru desfășurarea activității lor și asigurării alimentației, de bovine și de porcine. Supraviețuirea se baza pe câteva oi și capre, o familie deținând în medie 3-6 animale.

Războiul a determinat distrugerea multor familii și implicit sporirea numărului de văduve. Odată cu trecerea anilor numărul acestora s-a redus, astfel dacă în așezările cercetate la 1603 au fost înregistrate 42 de văduve, la 1652 mai erau doar 9. De asemenea, numărul fugarilor s-a redus, iar localități care au fost depopulate la 1603 au început să fie iar locuite.

Dezvoltarea demografică se poate observa aproape în fiecare localitate, dar cea mai accentuată a fost în târgul Almașu Mare.

După cum arată cele trei documente, rănila cele mai grave au fost pricinuite de anii de războaie, agravate de calamități naturale, scumpete, foamete, emigrări, mortalitate ridicată, căsătorii întârziate. Tendința era de refacere demoeconomică în pofida numeroaselor greutăți întâmpinate de-a lungul anilor așa cum demonstrează sursele istorice.

The Villages of Transylvania in the Context of the Complex Crisis at the Beginning of the 17th Century (Almașu Mare domain in 1603)

(abstract)

From the first years of the 17th century, the succession of the Knights of the Apocalypse was foretold on the territory of Transylvania. The impact of war, famine, epidemics and epizootics was devastating for the inhabitants. The population of the cities was decimated and even the inhabitants of the villages did not have a better fate, as can be seen from the data of the land records of the Almașu Mare noble domain from 1603.

The population dropped dramatically due to deaths, but also because many left due to war, famine and pestilence. Among the remaining inhabitants, the number of widows has

increased, coming to represent over 40% of heads of families (Almașu Mare). Poverty took over the villages. The profile of household livestock has changed, and cattle have almost disappeared.

This study traces the demo-economic recovery up to 1652. The data show the demo-economic progress until 1625, the restoration of some settlements and the economic development of households. Population growth received another blow in the second half of the fifth decade due to the wave of epidemics that swept over the principality, this fact being described by documents from 1652.

Historical sources from the years 1603-1652 capture the devastating impact of natural and political calamities on Transylvanian rural communities, as well as the people's effort for economic and demographic recovery. The worry and fear of war and plague is obvious in most of the texts that are preserved by nowadays.